

ПРИЧИНИ ФОРМУВАННЯ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ¹**Нікітченко Є.О.,***магістр, Сумський державний університет м. Суми,
вул. Римського-Корсакова, 2, м. Суми, 40007, Україна
jeka.nikitchenkooo@gmail.com***Бухтіарова А.Г.,***к.е.н., старший викладач кафедри фінансів, банківської справи та страхування
Сумський державний університет м. Суми,
вул. Римського-Корсакова, 2, м. Суми, 40007, Україна
a.bukhtiyarova@uabs.sumdu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0003-2631-3323>*

Тіньова економіка є незмінною частиною життя суспільства з початку економічних відносин, але з кожним етапом розвитку суспільства вона стає все більшою проблемою і несе все більш деструктивні наслідки. Зрозуміло, що повне подолання тінізаційних процесів є утопічною ідеєю, але все ж контроль над даним явищем повинний бути якісним. Основною метою дослідження, є висвітлення основних чинників тінізації для ефективного формування інструментарію боротьби з тіньовою економікою. При розгляді матеріалу було структуровано та виявлено причинно-наслідковий зв'язок за тематикою та розроблені методика нормалізації тіньової економіки. Було з'ясовано, що тіньова економіка – це результат, певна соціально-економічна відповідь на некоректну економічну політику. Також встановлено, що саме податковий тягар є одним з визначних факторів переходу частини діяльності компанії в тінь. Некоректний розподіл податкового навантаження дуже сильно знижує конкурентоспроможність малого та середнього бізнесу на ринку товарів та послуг. Також отримано висновок, що тіньова економіка є певним амортизатором соціальної нерівності, а саме великої прогалини між бідними та заможними верствами населення, так тіньова економіка надає товари з нижчою ціною, що є більш доступними для бідних прошарків населення. Крім того встановлено що корупція відіграє також високу роль в даному питанні, і провокує тіньову економіку як ефект на соціально-правову нерівність та часто неможливість виживання підприємства без зв'язків з адміністративним апаратом. Встановлено, що тіньова економіка є реакцією на недосконалу антимонопольну політику, коли малий бізнес є менш конкурентним та часто взагалі не може вийти на ринок. Також розроблено та запропоновано методи стабілізування рівня тіньової економіки країни.

Ключові слова: тіньова економіка, тінізація, детінізація, корупція, джерела тінізації, податки.

DOI: 10.21272/1817-9215.2020.2-14

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

З моменту отримання Україною незалежності, почався довгий та болючий процес становлення власної економічної структури. І відповідно з цього моменту з'явилися перші аспекти тінізації економіки. Якщо аналізувати останні роки, то дана проблема стає критично-значущою та потребує вирішення, оскільки тінізаційні процеси несуть значну загрозу національній економіці України. Крім того дана проблема є маркером невирішених питань в економіці та структурі управління нею, оскільки кожна проблема має власну причину. Саме тому розгляд проблематики тіньової економіки є настільки важливим кроком для покращення економічного стану країни в складні кризові часи.

АНАЛІЗ ОСНОВНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Значний внесок у вивчення цього питання зробили багато вчених-економістів, серед яких: Баранов С. О., Варналій З. С., Зянько В. В., Пічугіна Ю. В., Чорна А. В., Приварникова І. Ю., О. М. Морицян, В. Ф. Морицян, Б. М. Стефанишин, та інші. Незважаючи на достатньо велику кількість робіт присвячених даній проблематиці до сих пір недослідженими залишаються питання причин зародження тіньової економіки України, особливо в секторі малого бізнесу.

¹ Дослідження виконане у рамках держбюджетної науково-дослідної роботи 0120U100473 «Формування інструментарію детінізації економіки України на основі каузального моделювання траєкторій взаємодії фінансових посередників».

ФОРМУВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Основною метою дослідження є висвітлення основних чинників тінізації економіки України та аналіз методів протидії ним.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Детінізація національної економіки є одним з пріоритетних напрямків державної політики України. Тінізаційні процеси створюють перешкоди в побудові ефективної економіки та гальмують її зростання. Крім того, тінізація економіки свідчить про порушення прав працюючих людей, легального чесного бізнесу та створює соціальну нерівність та напругу в суспільстві, провокуючи економічну незахищеність неформально зайнятих людей. Водночас необхідно зазначити, що тіньова економіка пом'якшує ефект слабкості економіки України, створюючи робочі місця та надаючи дешеві товари і послуги.

Рівень тінізації економіки 10-12 % від основної частки ВВП вважається нормальним, 20 % – критичним для основної економіки, 40 % – катастрофічним. Тінізація економічного сектору за допустимого рівня має й позитивний ефект: відкриваються нові можливості для зайнятості, з'являються нові продукти, які підвищують суспільний добробут, зменшує кризові явища офіційної економіки

Але загалом вплив тіньової економіки на економічне середовище та суспільство є скоріше негативним, аніж позитивним. Зазначаємо, що катастрофічним рівнем тінізації економіки вважається показник 40-50 %, оскільки суперечності між легальним і тіньовим бізнесом спостерігається майже в усіх сферах життя суспільства і не держава керує економікою, а тіньові структури [9].

Треба розуміти, що є чіткий зв'язок між легальною (основною) економікою та тіньовою. Так у країнах де спостерігається повільне зростання основної економіки стрімко зростає частка тіньової, і навпаки, в країнах де основна економіка стрімко зростає, ріст тіньової значно менший. Таким чином, тіньова економіка є своєрідним стабілізатором економіки, а саме: чим повільніший приріст виробництва в офіційному секторі, тим більший підйом в нелегальному, і навпаки [2].

Нажаль, тіньова економіка не є хворобою винятково України, будь яка країна світу має певний рівень тінізації економіки.

В умовах глобалізації економічних відносин загальний рівень тіньової економіки у світі зростає незалежно від рівня розвитку економіки держави. Деякі вчені вказують на існування тіньової економіки не лише в межах окремих країн, але й в умовах існування глобальних гравців (держав, організацій), які і є носіями тіньових процесів у світі [8].

Світова історія вказує наступні «класичні» причини формування тіньової економіки:

- складна ситуація на ринку трудових ресурсів, що сприяє формуванню малого та середнього бізнесу, які є осередком розвитку та діяльності тіньових економічних відносин.
- швидкі процеси переселення людей з сільських та депресивних регіонів в міста, з подальшим формуванням тіньових економічних відносин.
- високий рівень втручання державних регуляторів в економіку, а саме високий рівень оподаткування та корупції.
- гостра конкурентна ситуація на ринку, що спонукає виробників знижувати вартість ресурсів усіма доступними способами, у тому числі нелегальними.
- надмірна інституціоналізація і регламентація трудових відносин, що викликає їх перехід у більш неформальний та гнучкий вияв [6].

Будь яка з цих причин стосується і України за останні роки незалежності, що у поєднанні з кризовими явищами призвели до загострення ситуації з тінізацією економіки.

Також, на жаль, лібералізація української економіки грає велику роль у формуванні тіньової економіки. Таким чином, унаслідок послаблення вертикального контролю і за

сталих складностей з входу на ринок та корупційності складу владних органів місцевої влади – тінізація ринку стрімко почала зростати, оскільки почала виконувати роль соціального амортизатору, який нівелював вище зазначені проблеми [9].

Важливо розуміти, що найважливіший показник, що впливає на рівень тінізації економіки – гранична податкова ставка. Будь який підприємець при вирішенні вести бізнес діяльність порівнює дохід від легальної діяльності, та діяльності з тінювим економічним елементом. Таким чином, чим більша різниця, тим вища вірогідність, що суб'єкт вирішить «зеконмити». І найбільше на дану різницю впливає податковий тягар, тобто можна зробити висновок, що чим вищий рівень граничної податкової ставки – тим вищий рівень тінізації, і навпаки. Аналізуючи ситуацію з податковим тягарем, а саме його знана величина в розмірі 28% у 2019р. в Україні, саме високі податки змушують підприємців часто виходити в тень [3].

На сьогоднішній день рівень обігу тінювих операцій в національному економічному середовищі України становить 23,8 % від ВВП, або ж приблизно 846 млрд грн. Такі результати по стану тінювої економіки в Україні надала компанія Ernst & Young за підтримки Mastercard. Також в дослідженні вказано, що 19,7 % ВВП – неофіційна готівкова економіка, 4,1 % ВВП – товари для власного вжитку [3].

Дослідження свідчить, що більше чверті обсягу готівкової тінювої економіки є наслідковою тінювою економікою, де ініціаторами розрахунку готівкою і продавець, і покупець. А решта загального обсягу української тінювої економіки – це «пасивна тінюва економіка», ініціатором якої є продавець [4].

Варто виокремити наступні галузі економіки України, в яких спостерігається високий рівень тінізації економіки:

- нафтогазодобувна галузь, є однією з найбільш корумпованих та тінювих галузей України ще з 90-х років 20-го століття. саме корумпованість галузі призвела до її надмірної тінізації та легалізації доходів.

- агропромисловість, основною причиною тінізації промисловості є незаконне відчуження земель, заниження кількості посівних площ та завищення втрат врожаю, для отримання доходу на тінювому ринку. також важливо зазначити що висока корумпованість при отриманні дозволів і квот тільки підвищує рівень тінізації галузі.

- малий і середній бізнес України через надмірний податковий тягар, нестабільність національної валюти та свавілля адміністративних органів.

Крім того саме недовіра до національної валюти та банків призводять до виходу великої кількості готівки в тень. Так за підрахунками, здійснюючи розрахунки у національній валюті з умовами відстрочення платежу, підприємець може недоотримати 5 % доходу через інфляційні процеси, що призводить до того, що в тіні між компаніями малого та середнього бізнесу присутні операції в іноземній валюті.

Тож якщо комплексно виділити причини проблеми тінізації економіки, можна виділити наступні фактори:

- надмірний податковий тягар та нерівномірне податкове навантаження.
- високий рівень корупційності економічного сектору.
- втручання владних структур у процеси діяльності суб'єктів господарювання.
- непрозорість приватизаційних процесів.
- висока монополізація ринків [3].

Основною ціллю розкриття причин тінізації економіки України було формування підґрунтя методів зменшення рівня тінювого сектору. Таким чином, можна сформулювати наступний комплекс заходів, які покликані вирішити наведені вище проблеми:

- податкова реформа, з податковими пільгами або централізована на малому та середньому бізнесу, з включенням прогресивної системи оподаткування. Дане впровадження надасть можливість малому та середньому бізнесу, при розрахунку планового результату їхньої діяльності, не застосовувати «тінюві економічні інструменти». Крім того, керуючись досвідом західноєвропейських країн та США,

побудова економіки на основі малого та середнього бізнесу, дозволить економіці бути більш мобільною і не такою вразливою до кризових явищ. Також залучення прогресивної системи оподаткування дозволить нівелювати податкове навантаження на малий та середній бізнес та стане фундаментом їх економічного зростання.

– збільшення значущості безготівкових платежів та їхньої відсоткової кількості в розрахунках, покращення моніторингу над розрахунками посадових осіб та їх майнового стану. Посилення міри покарання за корупційну діяльність та ухилення від податків. Це дозволить зменшити обіг готівки, яка є основним способом розрахунку в тіньовій економіці та зменшити кількості корупційних дій через загострення моніторингу над посадовими особами.

– забезпечення незалежності суб'єктів господарювання від діяльності владних структур для забезпечення ефективності функціонування як перших так і останніх.

– з метою підвищення прозорості приватизаційних процесів необхідно вводити новітні технології в дану галузь, які дозволять відслідковувати поетапно процеси переходу об'єктів у майно домашніх господарств та відслідковувати кінцевого власника майна ще на етапі торгів. Також необхідно вводити нові підходи до проведення приватизації, з ціллю залучення більш широкого кола інвесторів.

– моніторинг цін виробників, для відстеження та контролю над присутністю економічного обґрунтування в ціноутворенні, з ціллю протидії монополізації ринків та штучного заниження вартості ресурсів.

– забезпечення виконання всіх пунктів земельної реформи та спостереження за можливими обходами правил, з ціллю отримання земельних ділянок злочинним шляхом, як наприклад, за допомогою інструменту передачі земельних ділянок у спадщину.

– створення позитивного іміджу офіційного працевлаштування, як для працівників так і підприємців, за допомогою податкових пільг та додаткових фінансових інструментів, з ціллю подолання неофіційного працевлаштування.

ВИСНОВКИ

Тіньова економіка є невід'ємною частиною життя будь якої сучасної країни світу, і повністю позбутися прихованого сектору неможливо. Але в ту ж мить неможна ігнорувати дану проблему, що нависла над Україною, оскільки тіньова економіка гальмує всі процеси державотворення та розвитку економіки країни. Проблема тіньової економіки в Україні є значно глибшою ніж здається на перший погляд, і в поєднанні з повною недовірою до владних структур створює високу загрозу для економіки країни. Нажаль, побороти повністю тіньову економіку неможливо але необхідно виконувати ряд заходів, які направлені на ліквідацію основних джерел виникнення тіньової економіки, основною метою яких є втримання рівня тінізації в нормативних межах, що дозволить економіці України розвиватися в довірливих межах. Також необхідно проводити постійну роботу з аналізу економічного сектору країни для пошуку нових причин виникнення тіньової економіки та оперативно реагувати на них.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Alina Bukhtiarova, Arsen Hayriyan and Nataliia Vynokurova (2018). Level of shadow economy in Ukraine: reasons and ways to overcome. *Public and Municipal Finance*, 7(1), 6–11. doi:10.21511/pmf.07(1).2018.01
2. Баранов С. О. Державне регулювання детінізації національної економіки: організаційно-правовий аспект : дис. канд. ек. наук : 25.00.02, 2018. 237 с.
3. Варналій З.С. Тіньова економіка сутність, особливості та шляхи легалізації: монографія. К.: НІСД, 2006. 576 с.
4. Дослідження тіньової економіки в Україні. Офіційний сайт НБУ. 2020. URL: <https://bank.gov.ua/news/all/doslidjennya-tinovoyi-ekonomiki-v-ukrayini--mayje-chvert-vvp--abo-846-mlrd-griven--perebuyaye-v-tini>.
5. Зянько В. В. Тіньові доходи та шляхи їх зменшення в Україні. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*. 2008. № 1. С. 92–93.

6. Морицан О.М., Морицан В.Ф., Стефанишин Б.М. Тіньова економіка та її роль в економіці України. *Вісник Прикарпатського університету. Економіка*. 2014. Вип. 10. С. 61–66.
7. Филипченко О. О. Тіньова економіка в Україні: причини, методи вимірювання та фактори негативної дії на економічну безпеку. *Економіка. Фінанси. Право*. 2016. № 9. С. 27–31.
8. Пічугіна Ю.В., Чорна А.В. Специфіка функціонування тіньової економіки ЄС. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. № 5. С. 71–74.
9. Приварникова І. Ю. Тіньова економіка України: причини, обсяги та шляхи її зменшення. *Економіка та підприємництво*. 2010. № 2. С. 163–167.
10. Сахарова О. Б. Тіньова економіка як загроза національній безпеці України. *Наука і правоохоронна*. 2018. № 1. С. 295–302.
11. Сахарова О. Б. Тіньова економіка як підґрунтя економічної злочинності в Україні. *Наука і правоохоронна*. 2018. № 4. С. 197–206.
12. Ткаченко А.В. Тіньова економіка та її вплив на економічну систему. *Бізнес Інформ*. 2012. № 10. С. 47–51.

REFERENCES

1. Alina Bukhtiarova, Arsen Hayriyan and Nataliia Vynokurova (2018). Level of shadow economy in Ukraine: reasons and ways to overcome. *Public and Municipal Finance*, 7(1), 6–11. doi:10.21511/pmf.07(1).2018.01
2. Baranov S.O. State regulation of de-shadowing of the national economy: organizational and legal aspect: dis. cand. ek. science: 25.00.02, 2018. 237 p.
3. Varnaliy Z.S. Shadow economy essence features and ways of legalization: monograph. K. : NISD, 2006. 576 p.
4. Research of the shadow economy in Ukraine. Official site of the NBU. 2020. URL: <https://bank.gov.ua/news/all/doslidjennya-tinovoyi-ekonomiki-v-ukrayini--mayje-chvert-vvp--abo-846-mlrd-griven--perebuvaeye-v-tini>.
5. Zyanko V.V. Shadow incomes and ways to reduce them in Ukraine. *Bulletin of Vinnytsia Polytechnic Institute*. 2008. № 1. P. 92–93.
6. Moritsan O.M., Moritsan V.F., Stefanishin B.M. Shadow economy and its role in the economy of Ukraine. *Bulletin of the Precarpathian University. Economy*. 2014. Vol. 10. P. 61–66.
7. Pylypchenko O.O. Shadow economy in Ukraine: causes, measurement methods and factors of negative impact on economic security. *Economy. Finances. Law*. 2016. № 9. P. 27–31.
8. Pichugina Y.V., Chorna A.V. The specifics of the functioning of the EU shadow economy. *Global and national economic problems*. 2015. № 5. P. 71–74.
9. Pryvarnikova I.Y. Shadow economy of Ukraine: causes, volumes and ways to reduce it. *Economics and entrepreneurship*. 2010. № 2. P. 163–167.
10. Sakharova O.B. Shadow economy as a threat to national security of Ukraine. *Science and law enforcement*. 2018. № 1. P. 295–302.
11. Sakharova O.B. Shadow economy as a basis for economic crime in Ukraine. *Science and law enforcement*. 2018. № 4. P. 197–206.
12. Tkachenko A.V. Shadow economy and its impact on the economic system. *Business Inform*. 2012. № 10. P. 47–51.

SUMMARY

Nikitchenko E., Bukhtiarova A. Reasons for the formation of the shadow economy of Ukraine

The shadow economy has been an integral part of society since the beginning of economic relations. With each stage of society's development, it becomes an increasing problem and has more and more destructive consequences. Shadow processes pose a significant threat to the national economy of Ukraine. Besides, this problem is a marker of unresolved issues in the marketplace and its governance structure, as each question has its cause. That is why addressing the shadow economy is such an essential step in improving the country's economic situation in difficult times of crisis. It is clear that the complete overcoming of shadowing processes is a perfect idea, but still, control over this phenomenon must be of high quality. The primary purpose of the study is to highlight the main factors of shadowing for the active form of tools to combat the shadow economy. During the review of the material, a causal relationship was structured and identified by the topic, and a method for normalizing the shadow economy was developed. It has been found that the shadow economy is the result, a specific socio-economic response to incorrect economic policies. It is also established that the tax burden is one of the leading factors in the transition of part of the company's activities into the shadows. Improper distribution of the tax burden significantly reduces the competitiveness of small and medium-sized businesses in the goods and services market. It is also concluded that the shadow economy is a particular shock absorber of social inequality, namely the large gap between the poor and the wealthy. Hence, the shadow economy provides lower-priced goods that are more affordable for the poor. It has also been found that corruption also plays a massive role in this issue. It provokes the shadow economy as an effect on social and legal inequality and often the inability of the enterprise to survive without ties to the administrative apparatus. The shadow economy is a reaction to imperfect antitrust policies, where small businesses are less competitive and often cannot enter the market at all. Methods for stabilizing the level of the country's shadow economy have also been developed and proposed.

Keywords: shadow economy, shadowing, de-shadowing, corruption, sources of shadowing, taxes.